

„Ne hagyjátok őket elcipelni!”

Zadravecz István és a holokauszt

IFJ. VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT

Abstract

The historical view on Franciscan friar István Zadravecz that developed during the socialist period was that of a shady, evil and anti-Semitic reactionary priest. Contrary to this picture stands the previously unexamined documentation on the friar available at the Budapest Archives and the Hungarian Archives of the Franciscan Order. While this material certainly confirms that Zadravecz used to be a nationalistic and anti-Semitic preacher, it also proves that in spite of his early views, he launched a daring mission for saving Jewish lives during the Holocaust. Testimonies by Jewish survivors of the Shoah prove that Zadravecz actively assisted in saving at least a dozen lives, and further documents seem to suggest that he contributed in saving many more.

Keywords: *István Zadravecz OFM, life-saving activity during the Shoah, Second World War, Antisemitism, History of the Franciscan Order*

Kulcsszavak: *Zadravecz István OFM, embermentés a shoah alatt, második világháború, antiszemitizmus, ferences rendtörténet*

Prónay Pál emlékirata *A határban a halál kaszál* fantáziacímet kapta szocialista szerkesztőjétől, még hozzá igen jogosan. Zadravecz István ferences páter, ellenforradalmi szervezkedő és volt tábori püspök 1967-ben kiadott naplója ilyen címmel nem gazdagodott, azonban egy korabeli államlap cinikusan hozzátette recenziójában, hogy *A kamrában az apát zabál* találó alcím lehetett volna.¹ Noha Zadravecz sosem volt apát, a felvetés érzékeny pontra tapintott, és összefoglalja a kommunista történetírás Zadravecz-képét: a sunyi, korrupst,

IFJ. VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT a Károli Gáspár Református Egyetem történész hallgatója; veszpremyl@gmail.com

¹ BORSÁNYI GYÖRGY (szerk.): *Páter Zadravecz titkos naplója*, Kossuth, Budapest, 1967.

kövér reakciós pap sztereotípiáját. Zadravecz történeti emlékezetén nem segít, hogy saját naplója is, mely csupán a húszas évekig tárgyalja életét, egy megkeseredett és kicsinyes ember képét mutatja, ráadásul a páterről szóló apologetikus irodalom vagy nehezen beszerezhető, vagy nem tér ki Zadravecz harmincas-negyvenes évekbeli tevékenységére.² Egy a páterről szóló emigráns nekrológ egyenesen hungarista élharcosként festette le Zadraveczet, aki egész életében a zsidókkal hadakozott.³ Pedig ahogy ezen tanulmányomban rámutatok, Zadravecz István erősen nacionalista és valóban antiszemita nézetei ellenére elkötelezett nyilasellenes író volt, aki a holokauszt alatt bátor helytállásról és embermentési készségről is bizonyosságot tett.

Mikor Zadravecz páterrel szemben 1949-ben feljelentést tett egy magánszemély, a vád két pontot tartalmazott: az antiszemitizmus és a terrorizmus vádját.⁴ A vádakat a népbírói eljárásoknál gyakori módon szocialista ponyvaregényekkel, sajtófotókkal és mendemondákkal igyekeztek alátámasztani,⁵ hozzátevé, hogy a páter „az ellenforradalom első percétől kezdve a Szálasi-kormány bukásáig minden erejével kiszolgált a fasiszta rendszert”, illetve hogy világnézete egyezett a náci ideológiával.⁶ Jellemző módon egyik

² STOFFÁN GYÖRGY: *Zadravecz-passió, 1884–1965* című, a Magyarországért Lap- és Könyvkiadó által kiadott, Los Angeles-ben megjelent emigrációs könyvének példányaival például sem az *Országos Széchenyi Könyvtár*, sem a budapesti *Ferences Könyvtár* nem rendelkezik. A ferences rend korábbi honlapja tartalmazott egy szkennelt anyagot Zadravecz holokauszt alatti tevékenységéről, ez azonban már nem elérhető az interneten. A halott link: <http://www.ofm.hu/zadravecz.pdf> A linkre mutató ferences sajtóközleményt megőrizte: <http://portal.jobbik.net/?q=node/598> [2015. 07. 17.] Az apológia hiányosságairól lásd pl. SARNYAI CSABA MÁTÉ: Két ferences a katolikus autonómiáról (1919–1920), in Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korról*, Belvedere, Szeged, 2010, 185. Egy hiánypótló friss tanulmány a következő munka: KÁLMÁN PEREGRIN OFM: Intézményes üldözöttmenekítés 1944–1945-ben a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban, *Sapientiana* 8 (2015/1) 1–16.

³ Magyar Ferences Levéltár (a továbbiakban MFL), Zadravecz-anyag. Lad. 1., 10. mappa, dr. Málnási Ödön gépiratos nekrológja, 1965. A cikk szerint a nyilas Zadravecz élete végéig a zsidók („Hollywood urai,” a „talmudi ördögök”) és a „genetikai pestist” jelentő négerök (?) ellen küzdött.

⁴ Budapest Főváros Levéltára, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, a feljelentés irata, 8.

⁵ Uo., 14., illetve MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. Az Állami Rendőrségtől áttemelt, jelzet nélküli fotók a nyilas parlament üléseiről, illetve a páterről, amint Hitler és Mussolini arcképe előtt szónokol. Utóbbi képeket tartalmazza még a *Nemzeti Újság* 1938. szeptember 22-ei és 25-ei száma.

⁶ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. A Magyar Állami Rendőrség határozata, 1946. július 16., továbbá népbiztonsági nyomozati irat, 1945. szeptember 6.

vádpontot sem sikerült bizonyítaniuk, és végül egyszerűen antikommunista nézeteiért ítélték el a pátert.⁷

A terrorizmus vádját hamar ejtették,⁸ azonban továbbra is a páternek szegeztek az állítást, hogy részt vett a nyilas parlament ülésein. Való igaz, hogy Zadraveczt részt vett egy nyilas parlamenti ülésen, melyen fel is szólalt, de mindössze arra hívta fel a nemzetgyűlés figyelmét, hogy „a mohácsi vésznél is szörnyűbb és véresebb a helyzet”, majd ismét helyet is foglalt.⁹ A páter ott volt Szálasi eskütételénél is, arra azonban saját állítása szerint nem akart elmenni, s csupán egy meg nem nevezett egyházi feljebbvalójának egyértelmű kérésére ment el.¹⁰ A felvetés, hogy a nyilasokkal akart jobb kapcsolatokat, szerinte téves volt – mint mondta, letiltott rádióbeszédében is szerepelt a sor, hogy „nem nyúl oda a kezem, ahol adják a hatalmat.”¹¹

A nyilasokkal való kapcsolatát a páter saját állítása szerint a kezdetektől fogva XI. Piusz pápa *Mit brennender Sorge* c. 1937-es náciellenes enciklikája határozta meg;¹² rendtársai és hívei is alátámasztották állítását, hogy mindig is nyilasellenes pap hírében állt.¹³ A páter kedvelt szavajárása volt, hogy a nyilasok

⁷ Mind a népbírói ítélet, mind az azt felülíró 1996-os rehabilitációs ítélet sajátos ideológiai ferdtéseket tartalmaz. A kommunista ítélet szerint Zadraveczt, noha csak „eszköz, hanglemmez” volt egy bűnös rendszer kezében, megérdemli a börtönt, mert a kommunizmust „métélynek” nevezte egy beszédében. A felmentő ítélet ezzel szemben a páter antikommunizmusát egyfajta jóindulatú logikai ugrással demokrata hittételnek vette. BFL, VII.5.1950.2344., Zadraveczt-per, ítélet szövege, 363.; MFL, Zadraveczt-anyag. Lad. 1. A rehabilitációs per iratai, jelzet és mappa nélkül.

⁸ BFL, VII.5.1950.2344., Zadraveczt-per, 86–87. Egy tanú szerint Zadraveczt 1919-ben proletárcsecsemők megölésére biztatott katonákat. A népbírói ítélet azonban egyrészt nem volt hajlandó 1919-es ügyekkel foglalkozni, másrészt a tanú maga is belátta, hogy nem tudta biztosra, hogy az általa hallott pap Zadraveczt volt-e, vagy sem.

⁹ Uo. 86–87.

¹⁰ Ua., 37., 47.

¹¹ Uo., MFL, Zadraveczt-anyag. Lad. 1. *Jézus Király ünnep* c. rádióbeszéd irata, 1944. október 30. Majsai Mór feltételezte, hogy Zadraveczt a nyilasok egyházellenességét akarta kisebbiteni. Lásd: uo. p. Majsai Mór OFM: *p. Zadraveczt János István OFM püspök (1885–1965)* c. kézírata, 5. Ennek ellentmond Zadraveczt kézírásos, később a *Nemzeti Figyelő*-ben publikált feljegyzése egyházpolitikai kérdések tárgyában, mely szerint a nyilasok „szembekerülnének [az egyházzal] még akkor is, ha nem hirdetnének olyan egyházpolitikát, mint amilyent programjuk lefektet, amely magában is szembefordulás a katolikus Egyházzal.” MFL, Zadraveczt-anyag. Lad. 3.

¹² BFL, VII.5.1950.2344., Zadraveczt-per, Zadraveczt vallomása, 136.

¹³ Uo., Pózner Janka vallomása, 117–118.; Mátyás József vallomása, 74–75.; Dániel Sándor vallomása, 79.; Greczer Pál vallomása, 79–80.; Majsai Mór: *p. Zadraveczt*, 5.

„hegyezett keresztje” és Hitler „görbe keresztje” előtt nem hajlandó meghódnolni, hiszen csak „egyféle keresztet ismer, Krisztus keresztjét, mert faragott kereszteteket nem hajlandó elismerni”.¹⁴ Zadravecz legfontosabb nyilasellenes beszédének az 1940-es nyilas bányászstrájk során elhangzott szavait tartotta, amikor a kormány hívei ellentüntetést szerveztek a budai vár alá, ő pedig Teleki Pállal együtt állt emelvényre. A miniszterelnök akkor Álljuk a vártát! jelszóval írta meg beszédét, Zadravecz pedig *Integritás és kereszténység* címmel szólt a tömeghez: mint mondta, a nyilasok sárba tiporják a nemzeti trikolórt, ám az ő számára a magyar zászló „a spártai pajzs”. „Ezzel vagy ezen” térünk vissza a harctérről, mondta a páter.¹⁵ Zadravecz vallomása szerint ezek után „határozottan Horthy szemére hányta” megengedő magatartását a nyilasokkal szemben. „A legerősebben elítéltem a nyilas mozgalmat”, állította Zadravecz. „Szívem, lelkem ellene volt.”¹⁶

Az igazság azonban az, hogy ennél korábban is szót emelt már a páter a nemzetiszocialista eszmék hazai térnyerésével szemben. 1939 nagybőjtje alatt arra intette a fővárosi hivatalnokokat, hogy tegyenek a „sajnálatos és elítélendő” jelenséggel szemben, miszerint az idegen német faji eszme hódít köztük. „A legnyíltabb szóval emelem Szent István jubileuma nevében szavamat e szomorú és veszélyes jelenség ellen [...] Nekünk van nyelvünk, szuverenitásunk s van integritásunk [...] Magunk dolgoztuk érte, *idegen faji erőre, idegen gondolatokra nem szorulunk e munkában*” – szólt Zadravecz.¹⁷ Ugyanebben az évben, nem sokkal a világháború kitörése előtt arról is beszélt Németország kapcsán, hogy „senki és semmi sem gázolhat kényszerítőleg a mi magyar életünkbe és szuverenitásunkba”.¹⁸ Máshol úgy fogalmazott, hogy „nagy és szent riadót” kell fújnia a gátakat áttörni készülő fajelmélet és radikális

¹⁴ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz vallomása, 136–138.; Csillag Miklós vallomása, 83. Zadravecz ezekkel a szavakkal élt 1944. október 3-ai beszédében is nem sokkal a nyilas puccs előtt: „A sima kereszt, a véres kereszt az egyetlen üdvözítő kereszt, minden más fajta kereszt, megtört, meghegyezett, megnyilazott, színesre festett álkereszt nem üdvözítő kereszt.” Uo. 288.

¹⁵ Ua., 223.; UZDÓCZY-ZADRAVECZ ISTVÁN: *Integritás és keresztény gondolat, Esti Újság*, 1940. december 16., 3.

¹⁶ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz vallomása, 136–139., 235.

¹⁷ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. Szentévi rekollektió fővárosi hivatalnokok, köztisztviselők számára, 1939. nagybőjt.

¹⁸ Ua. *A magyar szentföld* c. beszéd irata, 1939. július. Hasonló értelemben lásd még megannyi beszédét és cikkét: Uő: *Jézus Szíve oltárának konsekrációja* c. beszéd irata, 1944. március 19.; UZDÓCZY-ZADRAVECZ ISTVÁN: A mi urunk, *Nemzeti Figyelő*, 1940. február 25., 1.; uő: *Feltámadunk!*, uo., 1940. március 24., 1.; Uzdóczy-Zadravecz István püspökké

szociáldemagógia ellen, melyek „bemocskolják” a nemzeti zászlót.¹⁹ Noha ez eddig a közbeszéd kódolt nyelvezete volt, prédikációiban nem finomkodott: hívei szerint a nyilasokat „önző, öntelt embereknek” nevezte, „akik tönkreteszik országunkat.”²⁰ Zadravec nem beszélt nyilasellenes cenzúráról vagy „inkvizíció” szükségességéről, de azt követelte, hogy a nyomoron hízó szélsőségek ne önthessék a magyarságra „mételyüket zsákszámra”.²¹

Zadravec nyilasellenes nézeteit legteljesebben az írásait rendszeresen publikáló *Nemzeti Figyelő* című lapban fejtette ki egy névtelen cikkben, melynek címe *Ők és a katolicizmus* volt.²² A cikk okkal maradt anonim,²³ kézírata megtalálható hagyatékában.²⁴ Írása részletes elemzése a nyilas egyházpolitikai nyilatkozatoknak, és egyszerre tartalmaz politikai és teológiai érveket is. Cikkének alapvető eleme a nemzetiszocialista eszme forradalmi, baloldali jellegének kiemelése: mint a francia forradalom, a nyilasok is „kizárólag a lelkipáztorkodásra akarják szorítani” a katolikus életet, elvonnák az egyházi javakat, az egyházi oktatást, és még a kolostorokat is rekvirálnák. Esszéjében azt is tisztázta, a francia forradalom szellemi örökösének a nyilasokat tartja, még akkor is, ha azok a „pozitív kereszténység” jelszavát ismétlik:

„Az utolsó években is hallottunk már nagy ígéreteket pozitív kereszténységről, például akkor, amikor a nemzetiszocialista uralom átvette a kormányzást Németországban. A frázisok mindig ugyanazok, csak [a] forradalmaknak van más cégérük, és ideológistáiknak van más nevük, amiket egyszer Voltaire-nek és Rousseau-nak, máskor pedig Rosenbergek hívnak. A nemzetiszocializmus is úgy jött, mint aki nem ellensége a vallásnak [...] hiszen az istentelen bolsevizmus nagy ellenhatásaként lépett föl a barna forradalom. Fájdalom azonban, a nürnbergi nagy ünnepi

szentelésének 20. évfordulóján, uo., 1940. május 5., 1.; uő: Pünkösöd, uo., 1939. május 28., 1.; Uő: A gondviselés embere, *Csendőrségi Lapok*, 1940. március 1., 1–2.

¹⁹ Uő: A TESZ szolgálatában, *Nemzeti Figyelő*, 1939. árpilis 23., 1.

²⁰ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravec-per, Pózner Janka vallomása, 177–178.

²¹ MFL, Zadravec-anyag. Lad. 1. *Történeti Hivatal*ból másolt iratok gépiratos verziója, jelzet és mappa nélkül.

²² *Ők és a katolicizmus. Mit hirdet a nyilasok hivatalos egyházpolitikája?*, *Nemzeti Figyelő*, 1938. augusztus 7., 5–6.

²³ A cikk első bekezdései a katolikus klérus nyilasbarát püspökeket ostorozzák a francia forradalommal kollaboráló egyházi vezetőkhez hasonlítva őket.

²⁴ Itt lásd: 11. sz. lj. A népbíróság előtt Zadravec a maga szövegeként kezelte a cikket: MFL, Zadravec-anyag. Lad. 1. *Történeti Hivatal*ból másolt iratok gépiratos verziója, jelzet és mappa nélkül.

pártcsarnok alapkövébe nem a sokat emlegetett Evangéliumot, hanem Rosenberg pogány munkáját falazták be.”

A francia forradalom és a nemzetiszocializmus összevetését követően a páter rátért a nyilas mozgalomra. „A nemzetiszocializmus magyarországi képviselői is folytonosan azt hirdetik a nyilvánosság előtt, hogy ezek az itthoni nyilas mozgalmak nemcsak nem kerülnek szembe a kereszténységgel, hanem dehogy, sőt éppen ellenkezőleg, ők vannak hivatva arra, hogy »a magyar szociális Krisztus országglását bevezessék«” – írta. Vezető nyilas írók, mint Málnási Ödön és Szálasi Ferenc egyházpolitikai nyilatkozatait elemezve a páter arra jutott, hogy a nyilas önhivatásnak éppen az ellenkezője igaz. Zadaveczen előre tisztázta, hogy túl sok a badarság a nyilas irodalomban ahhoz, hogy tételesen cáfolja őket. Konkrétan Szálasi írásait úgy festette le, mint „kaotikus szómártás”, „kíméletlen durvaság”, „tiszteletlen vakmerőség”, benne egy kicsi „az Üdvözítő nevéből, az apostolokból s általában a Szentírásból [...] természetesen mindig a népfőlésséggel és a fajkultusszal való arányos elegyítésben”. A tisztán láthatóság okán ezért mindössze egy idézetet emelt ki a nyilas nyilatkozatok közül, mely szerint „a nemzetiszocializmus a magyar népközösséget *mint magyar szentséget Krisztus mellé* akarja emelni az oltárra, és nem az oltár lépcsőjére teszi, hogy ott minden szélhámos mocskos saruját törölhesse bele”. Az itt kiemelt részből is látható, hogy a mondat összeegyeztethetetlen a katolikus hittételekkel, és erre Zadaveczen is rámutatott:

„Mit mondjunk az ilyen fejtegetésre? [...] Katolikus fölfogás-e az, hogy Krisztus mellé, a jelenlévő Isten mellé, az Eucharisztia örök misztikuma mellé bármit oda lehet tenni az oltárra? Az oltárra, ahol Krisztus minden nap újra föláldozza magát, ahol teste megtöretik és vére csordul? Lehet oda tenni mást, bármilyen nagy, bármilyen gyönyörű eszmét a világon? [...] [A nemzet] mindannyiunkhoz legközelebb áll [...] de Krisztus mellé imádásra még a magyar Szent Koronát se tettük föl soha az oltárra!”

Zadaveczen azt is felemlégette, hogy a nyilasok röpcéduláikon az eucharisztikus világkongresszust cirkusznak nevezték, hogy cikkekben a koldulórendek birtokainak elvételét is kilátásba helyezték, és hogy elképzeléseik szerint egy nyilas Magyarországon csak az a pap kaphatna plébániát, aki esküt tett a hungarista eszmére. Aki ezt nem teszi meg, annak – ahogy egy nyilas pamflet fogalmazott – „bőséges alkalmat adunk a teljesen magányos meditalásra, vezeklésre”. A páter erre felháborodottan állapította meg, hogy ha Szálasi Ma-

gyarországon idézni merné a náciellenes pápai enciklikát, akkor ő is börtönben találná magát. „Értitek, katolikusok? *Hallo, katolikus alsópapság?*” – fakadt ki a páter. „Ez lenne a gyönyörű katolikus jövő?!”

A páter arra intette híveit, hogy a kövessék a pápa szavait, miszerint „katolikus nem lehet nemzetiszocialista”, mert a nyilas program „alapjában *antikatólikus tanok* államelmélete és a fajimádat teór[iája]”. Ez pedig „semmilyen formában sem kereszténység, hanem csak *forradalom és felforgatás*”. Zadravecz arra jutott, hogy a nyilasok és a katolikusok útja sosem fog egyezni:

„A nemzetiszocializmus vezérei azt hirdetik, hogy ők mennek a maguk útján. Menjenek. A magyar katolicizmus is a maga útján megy. A kettő – íme, éppen az ő szavaik értelmében – sohasem találkozhatnak. De a mi utunk 900 esztendeje vonul dicsőséggel és fénnel a magyar történelmen keresztül és vezet a szebb jövőbe és az örökkévalóságba. Mert csak egy út van, amelyen a keresztény katolikus járhat: az Egyházé, amely maga Krisztus: az út, az igazság és az élet.”

A páter konklúziójában arra jutott, hogy a hungarizmus és a katolicizmus „konfrontálódása elkerülhetetlen”, ezért a híveknek és a papságnak is készen kell állnia, hogy vállalja „a halálba menetelt”, a „mészárlást”, az „elűzést, a nyomorúságot, a börtönt és a guillotint”, mert nem szabad „behódolnunk”. „Miért? *Mert katolikusok* [vagyunk] [...] Akiknek szemeik vannak, lássanak, akiknek füleik vannak, hallják!” – zárta cikkét a páter.

Az egyértelmű vallomások, illetve a benyújtott cikkek és iratok a népbíró-ságot meggyőzték arról, hogy Zadravecz nem volt nyilas, azonban az antisze-mitizmus kérdésével többet foglalkozott az ügyészség. Zadravecz azt állította, hogy a zsidók ellen „sohasem szólalt fel, sőt ellenkezőleg, a felekezetre való tekintet nélküli szeretetet hirdette”,²⁵ ám állításában a „sohasem” kétségtelenül nem volt igaz.²⁶ Ennek ellenére a Margit-körúti ferences templomban szolgáló zsidó származású ministráns, Csillag Miklós a népbíró-ság előtt vallotta, hogy a páter már az első zsidótörvény előtt bírálta a faji antiszemitizmust szent-beszédeiben, amikor pedig Csillag 1938-ban megkérdezte Zadraveczet, hogy nem kellemetlen-e számára, hogy zsidó származású ministránsa van, a páter azt

²⁵ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz vallomása, 49., 51.

²⁶ A teljesség igénye nélkül lásd naplójának antiszemita kirohanásait (Borsányi [szerk.]: *Zadravecz-napló*, 43., 129., 188.) vagy *Páter István, a mi Kapisztránunk a forradalmi évben*, J.I., Szeged, 1920, 62–63., 81. oldalait.

felelete, hogy egyáltalán nem.²⁷ Rendtársa, Majsai Mór is tanúsította, hogy a páter elítélte a zsidótörvényeket.²⁸ Zadravecz azt vallotta a faji antiszemitizmus kérdésében, hogy „Krisztus nem csinált különbséget, előtte nincs görög, sem római, sem zsidó, sem keresztény, mert mindenki egyforma, és ő mondotta, hogy szeressük egymást”.²⁹ Való igaz, hogy a páter két állásfoglalása is megmaradt a második zsidótörvényt követő hónapokból. 1939. júliusában arról beszélt, hogy a „magyar élet” megélése „Isten imádvá, felebarátot szeretve, rang, faj és felekezeti különbség nélkül” történik,³⁰ 1939. karácsonyán pedig így írt a Krisztust zsidó mivolta miatt elutasító antiszemitáknak:

„[Krisztust] csak mindenekelőtt annak nézzük, Aki: Isten fiának. Nincs itt helye a faj- és vérelméletnek! Maga a történelem tiltja. Nem »zsidó mesternek«, nem »zsidó királynak« jött. Égből jött Megváltónak, mert vele kapcsolta Isten össze az eget a földdel! Hogy pedig az ég helyet, pontot találjon, természetesen csak istenhívő pontra vethette választását. E szempontból abban [...] a történelmi időben csak Betlehem tája volt kapcsolatképes, nem faj, nem vér miatt, hanem világnézet és szellem miatt [...] Lám, lám! És te Testvér, neki teszel megvető szemrehányást a vér és faj miatt!”³¹

Zadravecz hasonlóan fogalmazott a következő évek során is. 1942-ben így intette híveit: „A zsidók itt vannak, velünk együtt játszottak, a mi napsugarunkat élvezték, a mi virágaink illatát szívták, velünk együtt dolgoztak, itt asszimilálódtak [...] Az itt lévő zsidók a mi testvéreink, ne bántsuk őket.”³² 1943-ban *A halottak élnek* című rádióbeszédében arról beszélt, hogy ki kell ragadni a gyilkosok kezéből a fegyvert, mert minden ember Isten teremtménye faji jellegétől függetlenül, és hogy vétót kell kiáltani a jogfosztásokkal szemben.³³ 1944 vízkeresztjén pedig külön az antiszemitizmus kritikájának szentelte prédikációját. „Minden nép és minden nemzet fényét egyformán gyújtotta az Úr. Nem különböztet meg fajokat, nem tesz különbséget fehér, fekete és sárga

²⁷ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Csillag Miklós vallomása, 82. skk.

²⁸ Majsai Mór: *p. Zadravecz*, 8.

²⁹ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz vallomása, 151. (Gal.3,28; Kol 3,11)

³⁰ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. *A magyar szentföld* c. beszéd irata, 1939. július

³¹ UZDÓCZY-ZADRAVECZ ISTVÁN: Karácsony, *Nemzeti Figyelő*, 1939. december 24., 1.

³² BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, 1942-es beszéd irata, 246.

³³ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1., 10. mappa, *A halottak élnek* c. rádióbeszéd gépirata, 1943. november 2., 6–7.

között. Nem szabott határt sem vízzel, sem tengerrel” – kezdte Zadravecz. Ugyanígy az egyház is „minden nép és minden nemzet anyjának mondhatja magát. Nem neked, csak magyar, olasz, európai, amerikai! Minden nép és minden nemzet anyja.” Azonban az egyház és a zsidó származású keresztények közé „akadály terpeszkedik, hamis emberi törvény”, „kard és gyűlölet”. Ezért hát ezekben a sötét időkben, amikor egyes hívek a halál árnyékából futnak Isten felé, segíteni kell rajtuk: ehhez a hit katonái kellenek, „nagy sereg, sok százan és százan és százezren, kik [...] otthagya családot, meleg otthont, házat, minden baráti összeköttetést [...] mindig arra néznek, amerre legnagyobb a lelkek sötét éjszakája. Papok és civilek, szerzetesek s világiak, férfiak és nők ennek a seregnek katonái”. Aki segítő kezet nyújt az üldözött híveknek, az „a sötétben egy pillanatra felvillanó szentjánosbogárka” lehet. Ám a páter arra is felhívta hívei figyelmét, hogy irgalmasságukért bajuk is eshet. De még ha „meg is törnek”, „vérük belefolyik a krisztusi mécstartóba”, „és szaporítja az evangélium hirdetésének olaját”.³⁴

Mikor a náci csapatok megszállták az országot, a páter éppen Salgótarjánon misézett. Zadraveczet rögtön figyelmeztették, hogy ne térjen haza, hanem bujkáljon el, mert le fogja tartóztatni a Gestapo, ám ő a hűvösvölgyi ferences rendháznál nem ment messzebb. Ott valóban keresték is őt a németek, de rendtársai azt felelték, hogy nincs ott, és később már nem kutakodtak utána.³⁵ A páter ezek után rendszeresen bejárt a városba misét tartani, ahol 1944 húsvétján, április 9-én azzal szembesült, hogy zsidó származású keresztény híveinek sárga csillagot kell viselniük. A budai kapucinus templomban tartott miséjén személyesen maga szaggatta le híveiről a sárga csillagokat, és *A gúnyruhába kényszerített Jézus c. szentbeszédében* így fogalmazott:

„Millió szívek imádottja, a meggúnyolt népek és nemzetek szerelmese lett a megvetett Krisztus, kin ragyog, mint a fehér hó, gúnyruhája [...] Ó, ti mindnyájan, akiket megcsúfoltak és kigúnyoltak: a kényszerített fogadjatok krisztusi világgal! [...] Mi töretlenül szeretjük, becsüljük benneteket a keresztség szent és eltörölhetetlen jegyét [...] Ti pedig Krisztus lelkével

³⁴ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. *Történeti Hivatal*ból átemelt 1944. január 6-ai szentbeszéd gépirata, jelzet és mappa nélkül, 1–3., itt 145–152.; BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Lőrinczi Teréz vallomása, 84–85.

³⁵ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz beszámolója a német megszállás napjáról, oldalszám nélkül.

hordjátok a gúnyruhát! [...] Én hittel meghirdetem nektek a krisztusi megdicsőülést, a dicsőséges feltámadást.”³⁶

A mise után zsidó származású híveit reggelire hívta a plébánián. A páter állította, hogy fenti üzenetét, „ugyane hitet még számtalan helyen hirdettem”. Ezt hívei is tanúsították a bíróságon: „Abban az időben, amikor a zsidóknak a sárga csillag viselését kötelezővé tették, a vádlott ismét tiltakozott beszédében a faj és vér mítosza ellen, és többek között mondta, hogy ez csak arra jó, hogy felforgassa a társadalmat, és a családokra is szenvedést rójon, és szembeállítson férjeket, feleséget, testvéreket.”³⁷ A Margit körúton ministráló Csillag Miklós is arról számolt be, hogy amikor sárga csillagjával a mellkasán mise előtt újra megkérdezte Zadraveczet, hogy nem szégyenkezik-e zsidó származású ministránsa miatt, a páter azt felelte, amit korábban: „Ministráljak továbbra is, ha kedvem tartja – mondta –, és szégyelljék magukat azok, akik az ilyen törvényeket hozzák”. A páter azt is közölte Csillaggal, hogy a sárga bélyeget le kell szednie a templomban, majd aznapi szentbeszédében is a nácikat szidta.³⁸ Zadravecz és zsidó származású hívei „nagyon meleg viszonyáról” több tanú megemlékezett.³⁹

Az október 15-ei nyilas puccs után sem lankadt Zadravecz bátorsága. Krisztus király vasárnapjának ünnepén, két héttel Szálasi Ferenc hatalomátvétele után a páter rádióbeszédet készült tartani az emberi jogok és „Krisztus király fajtájának” eltiprása ellen. A szónoklatban Zadravecz nyíltan szembe akart helyezkedni a nyilasokkal: „Igenis, *Istentől kapott hatalommal* odakiáltok minden uralomformának, minden hatóságnak, a törvénytelennek és a törvényesnek egyaránt, hogy ne merjen az egy, törvényes és örök király, *Jézus* ellen lázadni, törvényeit bántalmazni, mellőzni!” A rádióbeszédet azonban a nyilasok nem engedték elmondani, sőt Zadravecz rádióját is elkobozták,⁴⁰ ezért a páter templomi szentbeszédében adott hangot a felújult és immár Budapestre is teljes borzalmában átcsapott zsidóüldözések feletti felháborodásának:

³⁶ MFL, Zadravecz-anyag, Lad. 1. *A gúnyruhába kényszerített Jézus* c. húsvéti beszéd irata, 1944. április; BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Csillag Miklós vallomása, 82–83.; uo., Zadravecz vallomása, 255.

³⁷ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Greczer Béla vallomása, 80.

³⁸ Ua., Csillag Miklós vallomása, 83.

³⁹ Ua., Aujenszky László vallomása, 81.; Palágyi János vallomása, 83.; Kriszten Rafael vallomása, 213.

⁴⁰ MFL, Zadravecz-anyag, Lad. 1. *Jézus Király ünnepe* c. rádióbeszéd gépirata, 1944. október 30.; BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, 80., 136., 138.

„Vétettünk, igen nagyon vétettünk törvényeinkkel, Isten törvényeit, a felebarát jogait súlyosan sértő törvényekkel [...] Vétkezünk testvérielenségünkkel [...] Van, van mit jóvá tenni, van, van miért engesztelni az [Urat]! [...] Csoportokat hurcolunk végig az utcákon, sírnak a gyermekek, sápadt[ak az] anyák [...] ez erkölcsi gyalázat! Sem Isten, sem ember nem alkothatott törvényt ennek szentesítésére!”⁴¹

Noha további szavait nem jegyezték fel, hívei így is megütköztek, hogy milyen „vadul” szidja „az akkori eseményeket”. Ekkor sokan tanácsolták a páternek, hogy bújjon el, mert a nyilasok kétségkívül érte fognak jönni. Zadravecz ismét nem fogta menekülőre, és ezúttal sem kísérelték meg letartóztatni őt.⁴² Ugyanekkor a zsidó származású Haugel Ilona arról is beszélt, hogy a páter egy budapesti ún. „csillagos házban” is meglátogatta és vigasztalta őt és családját. Haugel szerint a páter október végén, mikor a nyilasok gyalogmeneteket indítottak a budapesti zsidók közül a nyugati határszélre, így beszélt hívei előtt: „Kedves testvéreim, a zsidók nem okai annak, hogy az Úr Jézust megfeszítették, *ne hagyjátok őket elcipelni*, nem bűnösök!”⁴³

Hogy Zadravecz milyen konkrét tettekkel járult hozzá a magyar zsidók mentéséhez, már homályosabb kérdés. Saját vallomásaiban itt nem lehet bízni, hiszen ő csupán egyetlen egy kimentett zsidóra, Halász Manóra emlékezett név szerint, ám azt is állította, hogy egymaga kétmillió embert bérmált meg.⁴⁴ Az utóbbi adatot nyilván nem kell komolyan venni, de az biztos, Zadravecz és mások szerint rengetegen fordultak hozzá keresztelés és bérmálás ügyében: „Nem győztük a jelentkezőket felvenni. Sorba álltak, és könyörögve jöttek hozzánk, hogy mi vegyük őket pártfogásunkba, és a jelentkezésüket vegyük fel” – emlékezett vissza a páter, hozzátéve, hogy meg is keresztelték az összes jelentkezőt,⁴⁵ akikkel a tanúk szerint „mindig a legnagyobb gyengédséggel bánt, és igyekezett beléjük lelki bátorítást önteni”.⁴⁶ E mellett arról is tudunk, hogy több tucat zsidó származású katolikus pap családjának adott mentességi papírokat, melyeket a pápai nunciustól szerzett be,⁴⁷ és hogy zsidókat bújtatott a hűvös-

⁴¹ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. Szentbeszéd gépirata, 1944 október.

⁴² BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, 289., 137.

⁴³ Ua., Haugel Ilona vallomása, 176.

⁴⁴ Ua., Zadravecz vallomása, 151 és 120.

⁴⁵ Ua., Zadravecz vallomása, 255–256.

⁴⁶ Ua., Nizsalovszky Endre vallomása, 71.

⁴⁷ Ua., 151–152; Majsai: *P. Zadravecz*, 8. Majsai az így megmentett papok és hozzátartozóik számát 300 főre tette, állítását azonban nem tudja alátámasztani.

völgyi ferences rendházban.⁴⁸ Egy vallomás szerint a páter „százával” hordta az illetékesekhez a kimentési ügyek papírjait,⁴⁹ egy zsidó származású tanú pedig arról beszélt, hogy mikor a páterhez fordultak hét megnevezett zsidó barátjuk ügyének elintézéséhez, Zadravecz pár nap alatt előkerítette a szükséges iratokat. „Azt mondta, hogy akiket csak tudunk, mentsünk meg az üldözöttek közül, mert a kormányra nem méltó emberek kerültek, komolytalan emberek jutottak fegyverhez, és egyformán bántalmaztak zsidót és keresztényt” – szólt a vallomás. A tanú azt is hozzátette, hogy Zadravecz utólag is érdeklődött a szóban forgó zsidók után, és „mondta, ha valamire szükségünk van, csak forduljunk hozzá segítségért”. A tanú szerint „a zsidók tudták, hogy [Zadravecz] minden ügyes-bajos dolgukban segíteni szokott”.⁵⁰ S noha a következő esetek nem zsidó származású magyarokkal kapcsolatosak, arról is tudni, hogy a páter négy baloldali papot a deportálások előtt mentett meg, s hogy kétszáz mura-vidéki leventét is sikerült az országban tartania, akiket a németek magukkal próbáltak vinni a nyugati frontra, köztük tulajdon rokonát is.⁵¹ Zadravecz István embermentő kísérleteinek száma minden bizonnyal többszáz, az általa bizonyítottan megmentett emberek száma pedig több tucat lehet. Ezek között szerepelnek zsidók, zsidó származású keresztények, baloldaliak, civilek és gyermekkatonák.⁵²

A népbíróság a lehengető mennyiségű bizonyítékkal szemben nem firtatta tovább az antiszemitizmus ügyét, azonban a páter a világháborús uszítás vádjai alól már nem tudott kibújni. *A kereszténység bástyája* című 1942. márciusi rádióbeszédében arról szónokolt, hogy minden eddigi háborúnk kereszties háború volt, és biztatta a katonákat a küzdelemre.⁵³ A páter erre érthetően azt felelte, hogy nyilván nem buzdíthatta volna dezertálásra a katonákat,⁵⁴ ez azonban a népbíróságot nem hatotta meg, ahogy azok a vallomások sem, me-

⁴⁸ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, 85.; Kriszten Rafael vallomása, 216.

⁴⁹ Ua., Magasházy László vallomása, 167–168. Magasházy szavai több hitelt érdemelnének, ha nem így kezdte volna vallomását: „Vádlott nem lehetett zsidóellenes, mert sem a kormányzó, sem én nem voltunk azok” stb.

⁵⁰ Ua., Pózner Janka vallomása, 177–178.

⁵¹ Ua., 300.

⁵² Zadravecz *Wikipédia*-oldala említést tesz arról, hogy a szegedi Löw Immánuel rabbi megmentésében is részt vett volna a páter. A *Ferences Levéltár*-ban található anyagok ennek ellentétét látszanak mondani.

⁵³ MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1. *A kereszténység bástyája* c. rádióbeszéd irata, 1942. március 22., 71–72.

⁵⁴ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz István vallomása, 56–57.

lyek szerint Zadravecz igenis tartott háborúellenes prédikációkat.⁵⁵ Zadravecz valóban több helyütt arról értekezett, hogy a németek romlásba viszik az országot, hogy úgy tekint pusztuló hazájára, mint „egy siránkozó Jeremiás”, és hogy legszívesebben felköttené a háborús uszítókat. Ezeket a szövegeket azonban az ügyészség nem kezelte – az iratok talán csak később kerültek újra Zadravecz birtokába.⁵⁶ Az ügyészség azt sem vette figyelembe, hogy a szélsőjobboldali Társadalmi Egyesületek Szövetségét, melynek Zadravecz volt utolsó elnöke, a páter felszámolta annak fasiszta szimpátiái miatt.⁵⁷

Bírái előtt a páter arra hivatkozott, hogy nem ismerhette a szovjet rendszer valódi arcát, és csak a felszabadulást követően ismerte fel, hogy a kommunisták hozhatják el a nemzet egységét és a valódi vallásszabadságot. Mint állította, ő mindig is kommunista volt, „hiszen magam is mint a Szent Ferenc-rend tagja, kommunizmusban élek”.⁵⁸ Noha ez utólagos hazudozásnak tűnhetne, különálló források bizonyítják, hogy a páter már 1919-ben így gondolkodott, s hogy a szovjet rendszerrel szembeni megenyhülése valóban megtörtént.⁵⁹ Mint mondta, ha tett is kommunistaellenes kijelentéseket, azokat a német propaganda hatására tette. Ez az állítás azonban nem lehetett igaz az 1920–1933 közötti időszakra, és megtévesztésre alapuló védekezése az ügyész szerint is „nagyon nevetséges [volt], hiszen nagy szellemi műveltségi fokon állott tanulmányai révén”.⁶⁰ Hasonlóképp nem fogadták el a páter azon véleményét, hogy

⁵⁵ A vallomásokért lásd: BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, 70–83.

⁵⁶ Majsai: *p. Zadravecz*, 5–6. (németek); MFL, Zadravecz-anyag. Lad. 1., 10. mappa, *A halottak élnek* c. rádióbeszéd irata, 1943. november 2. (Jeremiás); *uo.*, *Mozaikszemcsék p. Uzdóczi* [sic!] *Zadravecz István OFM püspök életéből* c. feljegyzés, 2. (uszítók).

⁵⁷ A TESZ az ellenforradalom idején alakult, és Zadravecz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kérésére lett annak elnöke 1938-ban, hogy mérsékelje annak antiszemita, olasz- és németbarát nézeteit. Ez utóbbiban a páter nem járt sikerrel, ezért a szervezetet feloszlatta, amiért egy családott volt TESZ-tag 1942-ben megkísérelte megverni őt az utcán. Zadravecz és a TESZ dokumentumaiért lásd a következőket: BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, 43., 59., 143–144.; *Nemzeti Figyelő*, 1939. február 5., 3–5.; 1939. május 7., 1. és 7.; 1940. február 4., 3.

⁵⁸ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Zadravecz István vallomása, 44., 49., 51.

⁵⁹ SARNYAI CSABA MÁTÉ: *Két ferences*, in Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad*, 186. (1919-es kommunista nyilatkozat); Majsai Mór: *p. Zadravecz*, 5–7. (enyhülés). Egyes vallomások szerint már jóval a világháború vége előtt tartott szovjetbarát prédikációkat. Lásd: BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, Nizsalovszky Endre vallomása, 70.; Csillag Miklós vallomása, 180. és önmaga vallomása, 57.

⁶⁰ BFL, VII.5.1950.2344., Zadravecz-per, ügyészi vélemény, 10.

a kommunizmust „keleti mételynek” nevezni „nem dehonesztáló”.⁶¹ Zadravec maga is láthatta, hogy utóbbi érveivel nem sokra mehetett, ám nem félt az ítélettől: „Hálát adok a szenvedéseimért [...] hálát adok Istenemnek, hogy engem erre méltónak tartott. Hálát adok a börtönért, a 12 hónapos börtönért, a meghurcoltatásért. Ha az Úrnak több kell, itt vagyok!”⁶² A páttert végül elítélték kommunistaellenes szavaiért és háborús uszításért, de csak 3 évet ült börtönben, 1953-ben amnesztiával szabadult. 1996-ban rehabilitálták.⁶³

Konklúzióm, hogy Zadravec István páter tévesen él kegyetlen és a végsőkig antiszemita emberként a történetírásban, ugyanis a lángba boruló Európa és a fokozódó zsidóüldözések között a páter szóban és tettben is nemes jellemről, toleranciáról és bátorságról tett bizonyosságot. A tárgyaláson elhangzott utolsó beszédében Zadravec a bibliai makkabeusokhoz hasonlította magát; máshol azt állította, hogy keresztre feszítették.⁶⁴ Való igaz, hogy a megannyi kisnyilast futni hagyó kommunista számonkérés részéről méltatlan volt a páter felett hozott ítélet, és az is Zadravec jóhiszeműségét bizonyítja, hogy a szovjet részről történő többszörös figyelmeztetés ellenére sem emigrált nyugatra.⁶⁵ Embermentő tevékenységének ignorálása pedig egyenesen érthetetlen a történészek részéről, hiszen például Slachta Margit sem volt kevésbé antiszemita a '20-as években, s mégis ünnepeelt holokauszthősként kezelik őt.

1927-es naplóját olvasva kevés mutatkozik meg Zadravec hitéletéből; annak záró lapjain sötét átkokat szór ellenségei, főleg a protestánsok fejére, és abban reménykedik, hogy mindannyiukat túlélvén abban a tudatban halhat majd meg nevetve, hogy rosszakarói a pokolra kerültek. Kívánságának első fele megadatott neki, hiszen 1963-as halálával a korszak szereplőinek döntő többségét túlélte. Második felére pedig akkor már nem tartott igényt: rendtársai szerint utolsó éveiben rendre azon töprengett, hogy „nem tudja az ember: vajon Isten szeretetére méltó-e vagy gyűlöletére”? „Szeressük Jézust – mondogatta az idős páter –, ennél nagyobb nincs. A szeretet örökké él. Mindent megbocsájtok.”⁶⁶

⁶¹ Ua., Zadravec vallomása, 148–149.

⁶² Ua., 119.

⁶³ Lásd 7. sz. lj.

⁶⁴ MFL, Zadravec-anyag. Lad. 1. Utolsó szó jogán elmondott beszéde, jelzet és mappa nélkül. Uo. Lad. 3. Zadravec végrendelete, jelzet és mappa nélkül.

⁶⁵ *Mozaikszemcsék*, 7.; BFL, VII.5.1950.2344., Zadravec-per, 27.

⁶⁶ MFL, Zadravec-anyag. Lad. 1. *Uzdóczy-Zadravec István püspök vértanúsága* c. gépirat, 1–2.